

תכנית הייצוב, הסדר הקיבוצים, והכשל התנוצדיעתי של הקייבוצים תום נבון וטל אלמליח ניקיים

« התכנית לייצוב המשק » משנת 1985 הייתה בין הצעדים שבישרו על עליית סדר כלכלי-חברתי חדש בישראל של שנות השמונים, סדר שנפגעו המרכזיים היו המגזר היצרני ומעמד העובדים. אחת התוצאות המובהקות של «תכנית הייצוב» הייתה משבר חובות של הקיבוצים בישראל, ואחריו «הסדר הקיבוצים» (1989), שהיה אמור לטפל במשבר זה. מאז החתימה על ההסדר, התחולל ויכוח ציבורי בקיבוצים ובסביבתם על הגורמים למשבר שהוביל אליו. הוויכוח התקיים בין אלה המבקשים לשים את הדגש על כשלי השיטה הקיבוצית לבין אלה הרואים בתנאים הכלכליים בהם פעל המשק מאז 1977 את הסיבה לחובות שצברו הקיבוצים עד 1989. לוויכוח זה נודעה משמעות רבה בהקשר לתהליכי הפרטה שעברו ועוברים הקיבוצים, שכן הביקורת מבית על אורח החיים הקיבוצי היא אחת הדרכים המרכזיות להצדיק את שינוי השיטה השיתופית. יתרה מכך, להבנת הוויכוח הוזה עשויה להיות תרומה משמעותית להבנת תהליכי השינוי שעבר המשק הישראלי בעשורים האחרונים. הצעדים שהובילו למשבר החובות של הקיבוצים, כמו גם הדרך לפתרונם, לכאורה, במסגרת ההסדר, חרגו בהשפעתם מהקיבוצים והיו בעלי משמעות רחבה לכלל המגזר היצרני בישראל.

ראשית המהפך הכלכלי

1977-1983

בשנת 1977 החל עידן חדש במדיניות הכלכלית בישראל. חודשים לאחר «המהפך», ביולי 1977, הכריז שר האוצר החדש מטעם הליכוד, שמחה ארליך, על «מהפך כלכלי», שהתבטא בצעדים כגון קיצוץ בתקציב, העלאת מחירי דלק וחשמל, קיצוץ בסובסידיות וביטול מיסים. באוקטובר 1977 ננקט צעד נוסף ומשמעותי בדמות תכנית הליברליזציה <<<

תום נבון הוא חבר קיבוץ משעול, מחנך במכינה ע"ש רבין ורכז תוכנית החלוץ - בוגרי מכינות להגשמה משותפת

טל אלמליח הוא דוקטורנט באוניברסיטת חיפה, חוקר במסגרת יד יערי, חבר בית יגאל אלון ורכז תכנית החלוץ - בוגרי מכינות להגשמה משותפת

צילום באדיבות: קיבוץ החותרים - ארכיון

השבעים החלה כניסה של יצרנים לשוק ניירות הערך כדי להגן על רווחיהם, שנשחקו עקב האינפלציה הגוברת. על כך נוספה הריבית הגבוהה בשנים 81-1980, שפגעה ברווחיות של השקעות יצרניות והגבירה את הרווחיות של השקעות פיננסיות. בקיבוצים החלו לראות בפעילות הפיננסית מקור מימון חליפי לאשראי ולתקציבים שהיו דרושים להם על מנת לקיים את עצמם מבחינה משקית וחברתית. עקב כך פנו בקיבוץ הארצי ובתק"ם להשקיע במניות ובנדל"ן בארץ ובחול.

בדצמבר 1980 התפטר שר האוצר יגאל הורוביץ עקב סירובו להעלות את שכר המורים, ובמקומו מונה יורם ארידור. לאחר תקופה קצרה בה נקט מדיניות שונה משל קודמיו, החל מספטמבר 1981 פנה גם ארידור למדיניות של ריסון כלכלי: ביטול סובסידיות וייקור מצרכי יסוד, העלאת מע"מ, ריבית גבוהה, הורדת מס חברות והעלאת מס הכנסה. האינפלציה הגיעה ל-134%.

הסתבכויות הפיננסיות 1983-1985

בתקופתו של ארידור התרחשו שני אירועים כלכליים דרמטיים. בתחילת שנת 1983, ב-13 בינואר, נפלה הבורסה, כתוצאה מ"התפוצצות" בועה פיננסית. לאחר נפילת הבורסה קנו רבים, ובהם גם הקיבוצים, מניות בנקאיות שנחשבו בטוחות יותר. אבל ב-6 באוקטובר 1983, בעקבות בהלה ציבורית (שנוצרה בעקבות קמפיין תקשורתי שעסק בגרעון במאזן התשלומים), הישראלים מכרו

במטבע החוץ, שהסירה חלק מהגבלות על תנועת המטבעות אל המדינה וממנה. בעקבות צעד זה חדרו למדינה כ-600 מיליון דולר שישראלים החזיקו בחו"ל וחל זינוק באינפלציה משיעור של 40% בשנה ל-110%. כחלק מתכנית הליברליזציה בוטלה גם השיטה של קביעת שערי מטבע החוץ, שנתנה שערים עדיפים לייצוא על פני הייבוא. הממשלה ביטלה חלק מהסובסידיות למוצרים חיוניים והעלתה את המע"מ מ-8% ל-12% כשהיא גורמת בכך לעליית מחירים.

היצרנים נפגעו מצעד נוסף שננקט בסוף 1977 והוא הקפאת האשראי המוכון לייצור מקומי. במאי 1979 החליטה הממשלה על הצמדת ההלוואות לטווח בינוני ואורך למדד ולשער הדולר. הצמדה זו הביאה לעלייה ניכרת בשיעור הריבית הריאלי. בנובמבר 1979 התפטר שר האוצר ארליך על רקע סירובו לייקר את מחירי הלחם פי שניים, ובמקומו מונה יגאל הורוביץ. הורוביץ ניהל מדיניות נחרצת עוד יותר של ליברליזציה של המשק, שהתבטאה בביטול נרחב של סובסידיות, ייקור מצרכי יסוד בעשרות אחוזים, קיצוץ מסיבי בתקציב והקפאת השקעות ציבוריות. מבחינה מוניטרית התמקדה מדיניותו בהצמדת הריבית במשק למדד האינפלציוני ובצמצום משמעותי של האשראי הציבורי. בעקבות צעדים אלו שקע המשק במיתון בשנת 1980. צעדים אלו הביאו לפגיעה במגזר היצרני, ובתוכו גם בקיבוצים. בדצמבר 1979 חוסל גם הסדר "האשראי המרוכז" לקיבוצים, שסייע להם מאז סוף שנות החמישים לקיים את החקלאות והתעשייה, ואלה נקלעו למשבר קשה. המשבר אילץ את הקיבוצים לפנות לפתרונות חלופיים. בפגישה שנערכה בדצמבר 1979 בין נציגי התנועות הקיבוציות הסתמנו שתי גישות להתמודדות עם המצב: בעוד הקיבוץ הדתי פנה לצמצום ברמת החיים ו"עשיית סדר" בבית, פנו הקיבוץ הארצי והתק"ם למציאת מקורות מימון חליפיים כדי שלא להפסיק להשקיע. משנת 1980 התרחבה הפעילות הפיננסית בישראל באופן משמעותי. כבר משנות

בשנת 1984,
לאחר כמה
שנים של
מדיניות
ממשלתית אנטי
יצרנית ולאחר
הסתבכויות
כלכליות, כבר
ניכרו אותותיו
של משבר
כלכלי
בקיבוצים.
בשנה זו
הכלכלה
הקיבוצית
רשמה
לראשונה
הפסדים

בהמוניהם את מניות הבנקים, וערכן צנח. הממשלה הצילה את המערכת הבנקאית על ידי רכישת מניות הבנקים והמרתן באג"ח ממשלתיות, ולמעשה הלאימה את הבנקים. עוד באותו חודש התפטר ארידור עקב הביקורת החריפה שהופנתה כלפיו.

מפולת הבורסה והבנקים הסבה נזקים של כמה עשרות מיליוני דולרים לתנועות הקיבוציות שהיו מושקעות בהן. לכך נוספה הסתבכות בשתי פרשיות השקעות כושלות בשוק החוץ בנקאי, המכונה גם השוק האפור (פרשת פ.י.ט ופרשת דוד בלאס). בסך הכול הגיע סכום ההפסד הכולל של הקיבוצים מפעילות פיננסית בשנים 1983-1985 לכ-430 מיליון דולר לפי שער יוני 1985.

אולם, ההסתבכות הפיננסית לא הייתה גורם יחיד לגידול בחובם של הקיבוצים. נוספה לכך גם מדיניות הכלכלית של יגאל כהן-אורגד, שר האוצר שהחליף את ארידור בתפקיד באוקטובר 1983. כהן אורגד קיצץ בתקציב המדינה, ייקר את מוצרי היסוד והקפיא סיוע ממשלתי. בנוסף עלו בתקופתו שערי הריבית, וכתוצאה ממדיניותו אבדה השליטה על האינפלציה והיא הגיעה לשיעור של 450% בשנה.

בשנת 1984, לאחר כמה שנים של מדיניות ממשלתית אנטי יצרנית ולאחר הסתבכויות כלכליות, כבר ניכרו אותותיו של משבר כלכלי בקיבוצים. בשנה זו הכלכלה הקיבוצית רשמה לראשונה הפסדים.

ל-30%. במקביל, הוריד את הסובסידיה לחקלאות ל-24% מהתוצר החקלאי - שפל של כל הזמנים. באפריל 1987 חנך ניסים רפורמה חדשה בשוק ההון, שמשמעותה הייתה הגבלה של יכולת הבנקים להעניק אשראי גם לקיבוצים. כתוצאה נוצר מחנק נזילות קשה. התהליכים הללו הביאו לכך שחובות הקיבוצים גדלו פי 4 בין השנים 1982 ל-1988.

צילום: חנניה הרניק/לע"מ

התגבשות הסדר הקיבוצים 1986-1989

ביוני 1986 פנו מזכירי הקיבוץ הארצי והתק"ם למשרד האוצר בבקשה לסיוע במשבר החובות שלהם ונענו בדרישה להציג נתונים מפורטים לגבי כל קיבוץ המבקש עזרה. בקיבוץ הארצי לא הסכימו לחשוף את הנתונים בפני האוצר, והם פרשו מהמו"מ ביוני 1987. בתק"ם הביאו את הנתונים בספטמבר 1986, והתברר כי 19 קיבוצים נמצאים על סף פשיטת רגל ו-36 במצב קשה. באוגוסט 1987 נחתם הסכם סיוע, אך ביצעו התעכב. כעבור מספר חודשים חזר הקבה"א למו"מ ובסוף מרץ 1988 נחתם הסכם בין שתי התנועות לבין בנק לאומי ובנק הפועלים, במסגרתו ניתן אשראי לקיבוצים. אלא שבמשך זמן זה המשיכו חובות הקיבוצים לגדול, ובאוקטובר 1988 הבינו הבנקים כי חובות הקיבוצים לא יוחזרו ללא הסכם שבו תהיה גם מחיקת חובות. רק אז החל מו"מ על הסדר חובות כולל לקיבוצים. ברם, עצירת האשראי לקיבוצים מצד הבנקים בעקבות סירובם להמשיך <<<

על היצרנים היה הקפאת שער החליפין, שבתנאים של אינפלציה של קרוב ל-20% הייתה משמעותה תיסוף ריאלי. התוצאה לא אחרה לבוא: בינואר 1986 נרשמו 1,670 מפעלים וחברות בישראל שפעלו בתנאי משבר, חלקם על סף פשיטת רגל. זאת לעומת 328 חברות כאלה שנרשמו שנה קודם לכן (גידול של 500% בשנה אחת!). גם הקיבוצים, כחלק מהמגזר

היצרני, נפגעו קשות. העובדה שהמשבר פגע בכל המגזר היצרני מראה שהבעיה הייתה מדיניות הממשלה ולא התנהלות כושלת של סקטור זה או אחר. כאמור, הקיבוצים עברו מרווח להפסד כבר ב-1984 על רקע מדיניותו של שר האוצר כהן-אורגד, אך בשל ההיפר-אינפלציה שהשתוללה בשנה זו התקשו לעקוב אחר מצבם הכלכלי. רק אחרי שנבלמה האינפלציה התגלה המשבר במלוא חומרתו, והתברר כי למרבית הקיבוצים חובות מאד גדולים לבנקים, שגדלו מדי חודש בגלל הריבית הגבוהה. ענפי הייצור בקיבוצים המשיכו לייצר ולמכור, אבל הוצאות הריבית היו כה גבוהות שהקיבוצים הפסידו מדי חודש, וגם ירתת ההון העצמי שלהם נשחקה במהירות. הקיבוצים פנו לממן את הוצאותיהם באמצעות אשראי לזמן קצר בריבית גבוהה במיוחד. המשק הקיבוצי היה במשבר חובות שנראה כחסר מוצא. באוקטובר 1986 נכנס לתפקיד שר האוצר משה ניסים. ניסים המשיך את המדיניות של קודמו, ואף העלה ב-1987 את הריבית הריאלית ל-39% לאחר שזו כבר ירדה

משמעותה
של הריבית
הגבוהה הייתה
שינוי מבנה
המשק לטובת
המגזר הפיננסי,
ויש יסוד
סביר לחשוד
שדווקא שינוי
זה, ולא עצירת
האינפלציה,
היה התכלית
האמיתית של
התכנית

המהפכה והמשבר 1985-1987

בסוף 1984 היה ברור כי ישראל מצויה במצב חירום כלכלי, בעיקר בשל האינפלציה המשתוללת. ביולי אותה שנה נערכו הבחירות לכנסת ובספטמבר הורכבה ממשלת אחדות. ראש הממשלה הראשון ברוטציה היה שמעון פרס ממפלגת העבודה ושר האוצר היה יצחק מודעי מהליכוד. מיד עם תחילת כהונתה נקטה הממשלה מדיניות כלכלית שכללה הקפאת מחירים, קיצוץ תקציבי והעלאת ריבית במטרה לעצור את האינפלציה. בין החודשים נובמבר 1984 לאפריל 1985 נחתמו 3 עסקאות חבילה בין הממשלה, ההסתדרות והמעסיקים, אך העסקאות לא הצליחו לעצור את האינפלציה. ב-1 ביולי 1985 נכנסה לתוקפה "תכנית החירום לייצוב המשק", שבמסגרתה, תחת המטרה המוצהרת של עצירת האינפלציה, ננקטו צעדים חריפים, שהיה בהם גם שינוי של מבנה המשק כולו: התקציב, הביטוח הלאומי והסובסידיות קוצצו בחריפות, מוצרי הדלק התייקרו בחדות, נקבע איסור על מימון הגרעון הממשלתי על ידי הלוואות מבנק ישראל ועוד. הריבית הריאלית הוקפצה כדי להקפיא לגמרי את הגידול באשראי. בנוסף מוסחרו אגרות החוב הממשלתיות, בוטל האשראי המכוון המקומי ובוטלו תמריצי ייצוא. התוצאות של התכנית היו הורדת האינפלציה לשיעור שנתי של 20%-16%, שחיקת שכר ריאלית של 10%, הורדת רמת הצריכה הציבורית ורמת ההשקעות ב-15% וריבית ריאלית בגובה של 170%. הריבית הגבוהה הוכרזה כהכרח לייצוב המחירים, בהיותה מכשיר להקטנת אשראי כביכול וזאת תוך התעלמות מתפקידה כעלות ייצור שמרקיעה שחקים. משמעותה של הריבית הגבוהה הייתה שינוי מבנה המשק לטובת המגזר הפיננסי, ויש יסוד סביר לחשוד שדווקא שינוי זה, ולא עצירת האינפלציה, היה התכלית האמיתית של התכנית: דו"ח בנק ישראל לשנת 1985 קבע כי הריבית הייתה גבוהה מדי ביחס ליעד של עצירת האינפלציה. מרכיב נוסף בתכנית הכלכלית שהשפיע

המתנגדים להסדר טענו,

כי הוא לא
מאפשר צמיחה
מחודשת
בקיבוצים, אבל
שר האוצר
שמעון פרס
הפעיל לחץ
פוליטי כבד
על הקיבוצים,
והם קבלו את
ההסכם מתוך
תחושה של
"אין ברירה"

<<< "למחזור חובות" איימה לשתק את המשק הקיבוצי ולגרום לקריסת קיבוצים. משבר כזה היה עלול לפגוע בבנקים עצמם ובכך לגרום למשבר ברמה לאומית, שכן חובות הקיבוצים הגיעו למעל 6 מיליארד ש"ח, סכום גבוה מההון העצמי של הבנקים בארץ באותה עת. במהלך 1989 סוכמו ואושרו עקרונות ההסדר, בתהליך שלווה בוויכוח קשה. המתנגדים להסדר טענו, כי הוא לא מאפשר צמיחה מחודשת בקיבוצים, כי בדרך חישוב ההסדר לא הובטח מימון פנסיה לחברי הקיבוצים וכי המדינה צריכה לסייע להתיישבות ולתת ערבות לגיוס הון. המתנגדים גם ניסו להראות כי ההסכם אינו ריאלי, וכי הקיבוצים כלל לא יוכלו לממשו. אבל שר האוצר שמעון פרס הפעיל לחץ פוליטי כבד על הקיבוצים, והם קיבלו את ההסכם מתוך תחושה של "אין ברירה". ב-12 בדצמבר 1989 חתמו שתי התנועות הקיבוציות, הבנקים ומשרד האוצר על הסדר הקיבוצים. נקבע כי מתוך חוב של 6.1 מיליארד ש"ח שהקיבוצים היו חייבים לבנקים (לפי ערך דצמבר 1988) יפרסו 3.67 מיליארד ל-25 שנה, מיליארד ש"ח נמחקו על ידי הבנקים, 650 מיליון הועברו לבנקים על ידי הממשלה ו-785 מיליון שולמו מידית על ידי התנועות. בנוסף להסדר הפיננסי כלל ההסכם גם "תכנית הבראה" שנפרשה על פני השנים 1989-1992 והביאה לשינויים מופלגים במערכת הקיבוצית, ביניהם פירוק הערבות ההדדית בין הקיבוצים והחלשת המרכזים התנועתיים.

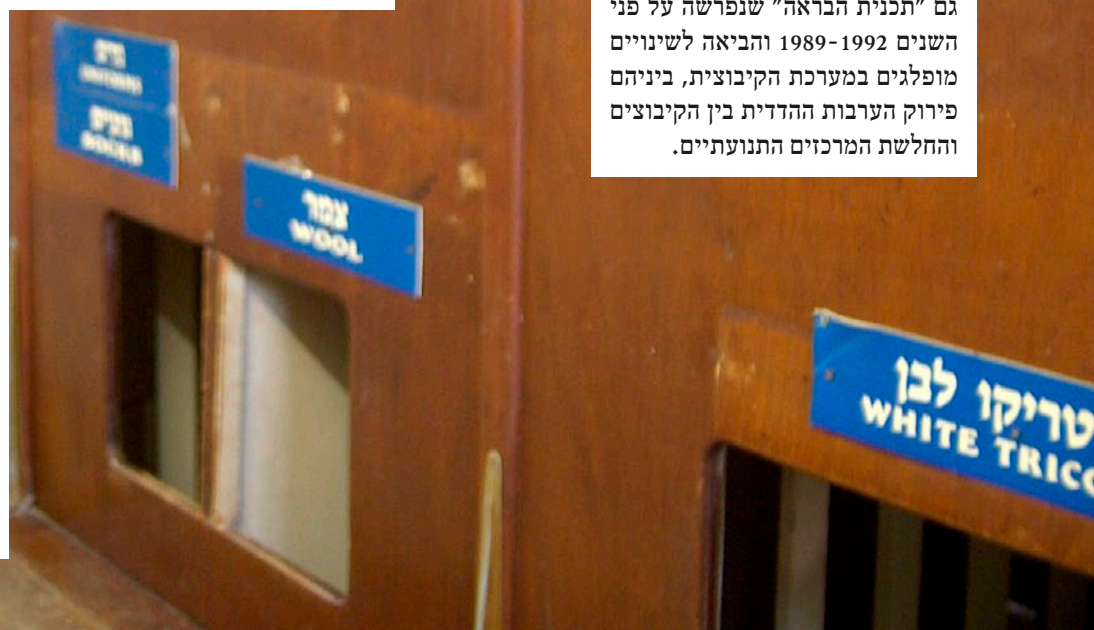
להערכת ההסכם

כפי שחזו מתנגדי ההסכם, נתקל מימוש בקשיים רבים. בין היתר לא בוצעו כל המחיקות, החוב שנותר נשא ריבית גבוהה מזו שנקבעה וכושר ההחזר של הקיבוצים שנקבע בו הוכח כלא ריאלי. עקב זאת החוב תפח וב-1996 נחתם הסכם משלים. אם "הכתובת הייתה על הקיר" והיה ברור כי ההסכם לא יפתור את חובות הקיבוצים, מדוע בכל זאת נחתם? מדוע עוצב באופן שפגע כל כך בקיבוצים? מדוע נהג פרס כפי שנהג ומדוע שיתפו הבנקים פעולה עם ההסדר? בתקופת חתימת ההסכם היו הבנקים בבעלות ובשליטת הממשלה. ההסכם אמנם לא פתר את בעיות הקיבוצים, אך היה משמעותי ביותר עבור מאזני הבנקים. הבנקים כיסו את חלקם בהסדר מן הרווחים שעשו בשנה אחת, ולאחר מכן, כל הכנסותיהם היו קודש לשיפור מצבם הכלכלי. המטרה הסופית של האוצר הייתה לשקם את הבנקים כצעד ראשון בדרך להפרטתם מחדש, כפי שאכן קרה כעבור מספר שנים. בתנועות הקיבוציות קיבלו את הדין מתוך הלקאה עצמית ורגש אשמה שנבעו מתחושת אחריות וממלכתיות, אך רגשות האשם לא היו במקומם. ראשית, המשק הקיבוצי היה רווחי ביותר ובעל תפוקה גבוהה יחסית לעובד; שנית, רק חלק קטן ביותר מחובות הקיבוצים נבע מהסתבכויות כספיות. מבדיקה שערכו דווקא מצדדי

ההסכם, נמצא כי רובו המכריע של החוב (77%) נוצר כתוצאה ישירה של המדיניות הממשלתית בשנות השמונים. האם הייתה אפשרות אחרת? בפברואר 1992 נחקק "חוק גל" להסדרת משבר החובות במושבים. הוא נבדל ממקבילו הקיבוצי בכך שעוגן בחוק מדינה שנתן לו משנה תוקף וגם בכך שמחק בפועל כ-75% מחובות המושבים (לעומת 25% מהחובות בהסדר הקיבוצים). גם הקיבוצים עצמם פעלו אחרת בשנות התשעים, כשהתעורר הצורך ב"הסדר משלים". הקיבוצים הקימו מטה מיוחד במטרה להיאבק על תנאים טובים יותר והצליחו בכך. המטה פרסם דו"ח מיוחד ובו ממצאים על פעולות אסורות של הבנקים, פערים של מיליוני שקלים בחובות שיוחסו לקיבוצים רבים, חיובי יתר של הבנקים ועוד. בעקבות עבודת המטה הגדילו הבנקים את השתתפותם בהסדר בשני מיליארד שקלים, בין היתר כי חששו מצעדים נגדם עקב התנהלותם בהסדר הראשון. הצלחתו החלקית של המאבק סביב "ההסדר המשלים" מחזקת את הסברה, שאפשר היה להשיג מלכתחילה הסדר טוב יותר, אילו ניהלו הקיבוצים מאבק של ממש.

הכשל התודעתי

ובכל זאת, חתימת הסדר הקיבוצים לא הייתה מלווה בהתנגדות משמעותית, לא מצד הקיבוצים עצמם ולא מצד אף גורם אחר בחברה הישראלית. הסיבה המרכזית לכך הייתה חוסר הבנה של חלקה של המדיניות הממשלתית ביצירת המשבר. כבר מפרוץ המשבר הגלוי ב-1984, ניכר היה כי ציבור החברים בקיבוצים אינו מודע למתחולל מתחת לאפו. אם הייתה תקווה כי בקיבוצים תפרוץ מחאה רחבה לאחר פרסום "התכנית לייצוב המשק", הרי שהיא נתבדתה. הציבוריות הקיבוצית לא עסקה בכך כלל. יתרה מכך, כאשר גדלה המודעות לחובות התופחים, המגמה השלטת הייתה להסביר את המשבר כתולדה של כשלים פנימיים של המערכת הכלכלית השיתופית. את המגמה הזאת הוביל

ידעו בקיבוצים שמשו רע קרה עקב "המהפך", אך תגובתם הייתה להתכנס בתוך שריון הצב שלהם. הקיבוצניקים הרגישו (בצדק או שלא בצדק) כי אינם יכולים לדבר עם שאר העם בשפתו. ב-1985, כאשר פרס ומודעי העבירו בממשלה את "התכנית לייצוב המשק", החברה הקיבוצית חיתה חיי נוחות מנומנמת כבר למעלה משני עשורים. כשהובילה המדיניות הכלכלית החדשה למשבר כלכלי חמור בקיבוצים, הקיבוצניקים האמינו, מן הסתם, שיתרונות הגודל, השיתוף והשתתפותה של מפלגת העבודה בממשלה יסייעו להם לעבור את המשבר בשלום. אלא שלא כך היה, והנתק ארוך השנים של הקיבוצים מהחברה הסובבת סיכל גם את האפשרות שגורם כלשהו יקום לעזרתם. הטררגדיה של החברה הישראלית בשנות השמונים הייתה כפולה, שכן מלבד הנזק הקשה שנגרם למגזר היצרני, שהתמוטט, ובתוכו לכלכלה הקיבוצית (שרק בשנים האחרונות חזרה לצמיחה לאחר ששילמה מיליארדים לבנקים) היה ב"תכנית הייצוב" ובהסדר הקיבוצים מעין "ניסוי כלים" לקראת מהפכת הפרטה שהתרחשה בשנות ה-90. חוסר התגובה של הציבור הקיבוצי - לכאורה, מעוז הסוציאליזם הישראלי - סימן כי המדיניות הניאו-ליברלית החדשה לא תתקל בהתנגדות של ממש, ורכבת השינויים של המשק הישראלי יצאה לדרך. ///

תנהיג" אמר צור. "אבל הדרך שנקטה בסוף הייתה לעשות רפורמות מבפנים כאילו המשבר בא מבעיות כלכליות ולא מצעדים פוליטיים, ולפתוח את הקיבוץ לשינויים בידיעה שהמחירים יהיו מאד גבוהים. הוחלט לדחות את המרד החברתי בעוד דור, ולא ללכת על התרסקות". צור, שאין לחשוד בו שלא הבין את משמעות ההסדר כלפי העתיד המפעל הקיבוצי, אומר כי לא האמין במרד נגד הבנקים בגלל מה שזיהה באווירה במדרכות הקיבוץ: שפיפות קומה. במילותיו: "לא היה עם מי לצאת לרחוב".

איך קרה הכשל התודעתי של הקיבוצניקים שאפשר מצב כזה? למרות ההצלחות הקיבוציות הרבות בתחום ההתיישבותי, הכלכלי, התרבותי ועוד, דווקא בתחום החינוכי של פיתוח התודעה, התנועה הקיבוצית סבלה מכשל חמור. במשך העשורים שחלפו מאז הקמת המדינה, כאשר תחושת המשימתיות התחלפה בדאגה לשיפור רמת החיים, לא הצליחו בקיבוצים ליצור קשר בין ההתרחשות הפנימית בקיבוץ ובתנועה לבין ההתרחשות בחברה הסובבת. דור "המשקיסטים" שגדל בקיבוצים לאחר קום המדינה חי בתודעה מגורית צרה, ולמרות תרומתו לחברה (בנושא הצבא והביטחון בעיקר), רובו לא היה סוציאליסטי וגם לא ממלכתי. בתקופת המיתון הקשה של שנת 1966 עסקו בקיבוצים בענייניהם הפנימיים, וכך גם בתקופה הקשה שלאחר 1973. ב-1977

מבפנים יהודה הראל, איש מרום גולן (מחלוצי הפרטה בקיבוצים). מבחון הוביל אותה נחמיה שטרסלר מ'הארץ'. אמנם, היו גם כאלה שראו את המצב אחרת וזעקו, לשווא, כי החובות הגדלים הם "שוד לאור היום" של הקיבוצים בגלל הריבית הגבוהה. ברם, רוב החברים בקיבוצים אימצו דווקא את הסבר ה"כשל הפנימי" למציאות החדשה, ותחושת "כישלון השיטה" חוללה גל עזיבה גדול. במקביל, נשמטה הקרקע מתחת למבנה הכלכלי השיתופי. ההתקפה הרעיונית של שטרסלר, הראל ואחרים יצרה לגיטימציה למהלך פנימי מרחיק לכת, שנעשה בדרך שקטה, על ידי הכנסה מסיבית של חברות ייעוץ ושינוי ארגוני אל הקיבוצים, שהובילו את הצעדים הראשונים של שינוי המערכת הקיבוצית, ובראשם הנהגת השכר הדיפרנציאלי. מדיניות הבנקים והממשלה כלפי הכלכלה הקיבוצית קיבלה, אם כן, גיבוי בתוך הקיבוצים עצמם. ברגעים הקריטיים, ערב חתימת ההסכם, הקיבוצים לא היו ערוכים מבחינה תודעית להתנגד למהפכה האנטי-יצרנית של עליית ההון הפיננסי שהתחוללה אל מול עיניהם. באותם ימים ממש שקדה הכלכלנית אסתר אלכסנדר על כתיבת ספרה "כוח השוויון בכלכלה" שניתח בזמן אמת את מהלך עניינים זה. לימים אמר מוקי צור, מזכיר התק"ם בזמן החתימה על הסדר הקיבוצים, שאילו 5,000 חברי קיבוצים היו קוראים את הספר באותה עת, יתכן והדברים היו מתנהלים אחרת. "אסתר אלכסנדר רצתה להוביל מרד חברתי שהתנועה הקיבוצית

רוב החברים
בקיבוצים
אימצו דווקא
את הסבר
ה"כשל הפנימי"
למציאות
החדשה,
ותחושת
'כישלון'
השיטה' חוללה
גל עזיבה
גדול. במקביל,
נשמטה הקרקע
מתחת למבנה
הכלכלי
השיתופי

קצה הקרון

תחרות "שני מיליון סיבות טובות" של בנק לאומי בוטלה לפני שהסתיימה. למי שלא היה בארץ, התחרות כללה הצבעה של גולשים על סרטונים של עמותות שניסו לשכנע מדוע הן ראויות לתמיכה. העמותות עם הסרטונים הפופולריים ביותר היו אמורות לקבל תרומה נכבדת מבנק לאומי. התחרות בוטלה בגלל המחלוקת בדבר ההשתתפות של ארגון "אם תרצו" בתחרות והתרומה הציבורית על כך. למרות שקשה שלא לשמוח לאידו של ארגון שמרני כמו "אם תרצו", מדאיגה העובדה שגם אחרי מחאות הקיץ, המחאה הציבורית על תחרות כזו אינה מופנית כלפי בנק לאומי, שבתחרות הזאת הציע לתרום אחוז זעום מרווחיו בתמורה לפרסומת וחשיפה רבה, במחיר פרומיל מתקציב השיווק שלו וכהוצאה מוכרת שנגרעת מכספי המסים שהוא משלם.